

руським архієпископом і тими, хто присудив Яна Гуса і Ієроніма Празького до спалення»: *Prochazkova H. Po stopách dávného přátelství. Kapitoly z česko-ruských literárních styků do konce 17. století. Praha, 1959. S. 30—31.*

На жаль, чисто декларативно сказано про україно-чеські зв'язки гуситської доби в згаданій вище праці В. І. Крєкотня і Д. С. Наливайка. Це буквально дві фрази: У XV ст. в Чехії розгортається гуситський рух, який був прологом до європейської Реформації. І цей рух, і породжена ним література мали вплив на громадсько-церковне життя і літературу України та Білорусії» (*Крєкотень В. І., Наливайко Д. С. Від давнини до середини XVIII ст. С. 51—52*).

Відгуки згаданої М. С. Грушевським «теорії походження гусизму з традицій східного християнства, що були зачеплені на Мораві Кирилом і Мефодієм», знаходимо в науковій літературі й дотепер. Див., наприклад: *Кишкін Л. С. Чешская и словацкая литературы // История всемирной литературы: В 10 т. М., 1984. Т. 2. С. 397.*

Раціоналістичні течії XV в. (так зване «жидівство»)

Основну новішу літературу про Йосипа Волоцького (Саніна) оглянуто в статті: *Лур'є Я. С. Иосиф Волоцкий (в миру Иван Санин) // Словарь XIV—XVI... Ч. 1. С. 434—439.*

Головна наукова література останніх десятиріч про ересь «ожидовилих»: *Казакова Н. А., Лур'є Я. С. Антифеодалные еретические движения на Руси XIV — начала XVI века. М.; Л., 1955. С. 109—224; Лур'є Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV — начала XVI в. М.; Л., 1960. Треба відзначити, що важливу в загальній концепції коментованого тому думку О. О. Шахматова про походження цієї ересі «з Києва, з південно-західної Русі» російські дослідники не розвивали.*

З розглянутих у розділі перекладних трактатів лише «Таємниця Таємниць» вивчалася в останні десятиріччя досить активно, але, головним чином, на Заході. Див.: *Буланін Д. М. Тайная тайных // Словарь XIV—XVI... Ч. 2. С. 427—430. На думку А. Л. Хорошкевича, перекладачем твору (або, обережніше, замовником) міг бути вихрець Аврам Езєфович Ребичкович, пан радний Великого князівства Литовського: Хорошкевич А. Л. Русско-славянские связи конца XV — начала XVI в. и их роль в становлении национального самосознания России // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Доклады советской делегации. М., 1973. С. 411—412.*

Спираючись на мовчання про цю книгу джерел з історії ересі «жидовствуючих», Я. С. Лур'є висловив сумнів у тому, що її переклад взагалі з цією ерессю пов'язаний: *Лур'є Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике... С. 195. Р. Згута, в свою чергу, бачить у ній політичну програму цих еретиків: Zguta R. The «Aristotelevy vrata» as a Reflection of judaizer Political Ideology // Jahrbucher für Geschichte Osteuropas. 1978. Bd. 26. N. 1. P. 1—10. Д. М. Буланін схиляється до традиційного погляду, при цьому посилається на те, що розглянутий М. С. Грушевським переклад «Логіки бен Маймоніда «за мовою близький до перекладу «Таємниці Таємниць», згадує архієпископ Геннадій Новгородський у переліку книг, що їх мають еретики: Буланін Д. М. Тайная тайных. С. 429. Аргумент цей не є вирішальним.*

Питання, таким чином, за минулі десятиріччя скоріш затемнилося, ніж прояснилося. Сказане стосується й ототожнення «Таємниці Таємниць» з «Аристотелевими вратами», котре М. С. Грушевський приймав за беззаперечне: 1928 року М. Н. Сперанський повідомив про рукопис, де під заголовком «Врата Аристотеля премудраго» переписано було трактат з геомантії, і прийшов до висновку, що в «Стоглаві» згадується саме ця ворожильна книга: *Сперанский М. «Аристотелевы врата» и «Тайная тайных» // Сб. статей в честь А. И. Соболевского. Л., 1928 (Сб. ОРЯС. Т. 101. № 3). С. 15—18.*

Фрагмент пам'ятки перевидано: ПЛДР. Конец XV — первая половина XVI века. М., 1984. С. 534—595, 750—755.

Інші позначки духовного руху на переломі XV і XVI віку

Корпус давніх українських грамот наново дослідив В. М. Русанівський: Українські грамоти XV ст. Підгот. тексту, вступна ст. і комент. В. М. Русанівського. К., 1965 (Пам'ятки української мови XV ст. Серія юридичної літератури).

П. М. Попов так і не здійснив видання «Четії» 1489 р. Але В. М. Перетц надрукував її ґрунтовне дослідження з публікацією певної кількості текстів: *Перетц В. Н.* К изучению «Четьи» 1489 года. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XV—XVIII веков // Сб. по русскому языку и словесности АН СССР. Л., 1928. Т. 1. Вып. 1. С. 7—107.

Розділ виконує функцію певної теоретичної преамбули до розгляду конкретних літературних явищ, що пропонується в наступних розділах. Методологія, використана тут М. С. Грушевським та деякими його послідовниками, викликала у О. І. Білецького принципово важливі для нас зауваження. Нагадавши, що «пам'яток оригінальної (неперекладної. — С. Р.) і до того ж художньої творчості від цього періоду майже не збереглося», вчений зазначає: «Історики — від М. Грушевського і до наших днів — всіма засобами намагаються заповнити цю прогалину, звертаючись до перекладів і переробок західноєвропейських творів (як от повість про Бову Королевича, сербська Александрія, «Притча о кралех», про «страсті Христові», про «королів волхвів» і т. д.) або до випадково уцілілих збірників різнохарактерних виписок (збірник «Четья», 1489, «Приточник», 1483 та ін.). Чи говорять усі ці факти, зібрані разом, про будь-який літературний процес? Чи можна їх вважати будь-яким новим шаблоном у розвитку українського художнього слова? Очевидно, ні. Чи дають вони змогу судити про народні думи і сподівання в ті віки, коли український народ, втрапивши свою самостійність, став частиною Литовської держави, а потім держави Польсько-Литовської? У дуже малій мірі. Ясно, що при відборі матеріалу для побудови синтетичного огляду історії давньої української літератури зазначеним пам'яткам треба відводити незначне місце: *Білецький О. І.* Сучасний стан і проблеми вивчення... С. 54.

Це перший висновок ученого, негативний. Оцінюючи його тепер, важко не помітити, що О. І. Білецький, з одного боку, демонстративно принижує значення для розвитку українського письменства церковної літератури: ті ж «Четьї» — це не «збірники різнохарактерних виписок», а збірки житій, що відчутно впливали на вітчизняну словесність — і писемну, і усну. А головне, мабуть, все ж таки в тому, що як не важливо для історика літератури «судити про народні думи й сподівання», їхніми втіленнями література ніколи не обмежується — інакше не постали б ні сонети Петрарки, ані «В пошуках утраченого часу» М. Пруста. Хай лише кілька українських інтелігентів XVI ст. прочитали повість про Тристана і Ізольду, — переклад цей свою функцію виконав, донісши до них один із вічних сюжетів Північної Європи на кілька століть раніше за південних і східних сусідів. Взагалі поява в національній літературі кожного нового сюжету або мотиву зі світового літературного чи фольклорного фонду збагачує потенції її подальшого розвитку. А хіба прориви народної живої мови в церковнослов'янських перекладах так уже нічого й не значили для «українського художнього слова», для його поступу?

Відкинувши використаний у коментованому томі матеріал, необхідно було або принципово відмовитися від «синтетичного» історико-літературного обміслення цієї епохи, або — що О. І. Білецький і робить — запропонувати на його місце новий: «Зате і при розгляді літератури XIV—XVI ст., і при викладі дальшої літератури XVII—XVIII ст. значне місце мають по-